

Лариса КУЧЕР,
директор КЗЗСО «Луцький ліцей № 22 Луцької міської ради»;
Мар'яна МИЦЬ,
кандидат історичних наук, старший викладач кафедри
теорії та методики викладання шкільних предметів ВІППО;
Наталія ДЕНИСЮК,
заступник директора КЗЗСО «Луцький ліцей № 22 Луцької міської ради»

Формування громадянської компетентності засобами шкільного краєзнавства

Пропонуються узагальнені матеріали дослідно-експериментальної роботи в комунальному закладі загальної середньої освіти «Луцький ліцей № 22 Луцької міської ради» з наведеної теми. Розглянуто питання формування громадянської компетентності, визначено зміст її формування в учнів на різних ступенях освіти.

Ключові слова: громадянська компетентність, краєзнавство, шкільне краєзнавство, дослідно-експериментальна робота, дослідження, освітнє середовище.

Larysa Kucher, Mariana Myts, Nataliia Denysiuk.
Developing Civic Competence Through School-Based Local Studies.

The article presents summarized materials from research and experimental work conducted at the municipal general secondary education institution Lutsk Lyceum No. 22 of the Lutsk City Council on the stated topic. The authors examine the issue of developing civic competence and define the content of its formation among students at different stages of education.

Keywords: civic competence, local studies, school-based local studies, research and experimental work, research, educational environment.

Постановка проблеми. Процеси становлення державності в Україні відзначаються складністю і суперечливістю, що зумовлено багатовекторністю державотворчих процесів, спрямованих як на розбудову її демократичних державних інституцій, так і на побудову громадянського суспільства. Усвідомлення необхідності формування громадянської культури особистості через виховання національної самосвідомості й гідності, дбайливого ставлення до рідної мови, культури, традицій, відповідальності за природу рідної країни, потреби зробити власний внесок у долю Батьківщини, прагнення праці на благо рідної країни, її народу є сьогодні особливо актуальним завданням педагогічної науки та практики.

Разом з тим, досліджувати краєзнавство на часі, оскільки це сприяє збереженню культурної спадщини, формуванню особистості та вихованню патріотизму. Воно має як практичне, так і теоретичне значення, допомагаючи краще розуміти історію, географію та культуру рідного краю. Шкільне краєзнавство

допомагає виховувати любов до своєї малої батьківщини, формувати національну свідомість та гордість за свій край. Одночасно з виховною функцією воно надає можливість поглибленого вивчення історії, географії, культури та господарства певного регіону, що доповнює загальну освіту.

Шкільне краєзнавство – це освітньо-виховна робота, яка ознайомлює учнів з природою, історією, культурою та економікою їхнього рідного краю на уроках і в позакласній діяльності. Це комплексна робота, що сприяє поглибленню знань, розвитку дослідницьких навичок та формуванню емоційно-позитивного ставлення до місцевості. Конкретно трактування поняття «краєзнавства» ми знаходимо у Малій енциклопедії етнодержавства: «Краєзнавство – комплексна наука, яка різнобічно вивчає окреслену частину країни (регіону, області, району, населеного пункту)» [5].

Виклад основного матеріалу. Колектив КЗЗСО «Луцький ліцей № 22 Луцької міської ради» гнучко реагує на запити часу, шукає ефективні шляхи, нові

форми і методи роботи. Зміни, що відбуваються в освітянському просторі, знаходять відображення і в дослідно-експериментальній роботі, яка є складовою частиною освітнього процесу школи. Протягом п'яти років у закладі працювали над темою «Формування громадянської компетентності засобами шкільного краєзнавства», яка є актуальною для колективу педагогів та співзвучною сучасним педагогічним ідеям.

Проблема формування громадянської компетентності здобувачів загальної середньої освіти не є новою, про це свідчить аналіз державних документів про освіту:

- Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти (1996 р.);
- Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2000 р.);
- Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (2001 р.);
- Концепція Нової української школи (2016 р.);
- Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2018 р.);
- Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.);
- Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2022 р.).

Національна спроможність освіти, як наголошується у Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)», – в її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу.

Невичерпними джерелами пізнання, формування національної свідомості та світогляду особистості, її всебічного і гармонійного розвитку на основі сприйняття навколишнього світу є природа, суспільне життя і праця, економіка, культура, минуле рідного краю. Безмежний педагогічний та дидактичний потенціал мають уроки української мови та літератури, мистецтва, шкільна історична, географічна науки, які є ключовими складовими краєзнавства і виступають потужним інструментом формування громадянина.

Поєднуючи в собі навчально-пізнавальну, пошуково-дослідницьку і суспільно корисну діяльність, краєзнавча робота володіє великим виховним потенціалом. Тому, проведено дослідно-експериментальну роботу (ДЕР) під гаслом «Краєзнавча діяльність – джерело національної ідентичності громадянина».

Теоретичне і практичне значення цієї справи полягає у розробці педагогічної моделі виховання в учнів громадянської компетентності, створенні індивідуальних програм розвитку і виховання особистості учня в умовах сучасного освітнього закладу (методичні посібники та рекомендації), у виборі оптимальних форм, методів взаємодії сім'ї, школи,

громадськості в формуванні громадянської компетентності учнів.

Використовувалися такі методи дослідження:

- аналіз наукової літератури та нормативних документів із проблеми дослідження;
- педагогічне спостереження;
- емпіричні (бесіда, анкетування, опитування, тести, самооцінка);
- прогностичні (моделювання, прогнозування);
- праксиметричний (аналіз передового педагогічного досвіду);
- констатувальний, формувальний і контрольний види педагогічного експерименту;
- статистичні (математична обробка кількісних даних).

З метою цілеспрямованої роботи педагогів у школі створено систему науково-методичного супроводу інноваційної діяльності. Управлінські функції з організації ДЕР виконували директор ліцею та його заступники, які є освітнім інформаційно-методичним центром. Центр організовував: моніторинг, аналітику, коригування, контроль, узагальнення роботи колективу з дослідження. Такий підхід сприяв дослідницькій діяльності педагогічних працівників. З урахуванням їхніх запитів, рівня підготовки передбачав використання ресурсів освітнього середовища закладу, сприяв удосконаленню їх фахової компетентності відповідно до вимог Нової української школи.

У процесі розгортання дослідно-експериментальної роботи за участю членів кафедри теорії та методики викладання шкільних предметів ВІППО проведено науково-практичні конференції «Громадянська компетентність школярів та шляхи її виховання», «Нова українська школа – це школа для життя у XXI столітті», «Краєзнавство – найпатріотичніша наука», настановчі семінари для класних керівників з тем: «Краєзнавча робота як засіб національно-патріотичного виховання», «Роль класного керівника у формуванні громадянських рис особистості», «Українські народні ігри як засіб навчання і виховання», розширене засідання науково-методичної ради з теми «Традиційні та новітні технології краєзнавчої роботи у ліцеї, психолого-теоретичні семінари «Мотивація у патріотичному вихованні», «Краєзнавство в контексті функціонування сучасної школи», «Виховуємо громадянина».

Різні аспекти дослідно-експериментальної роботи систематично обговорювалися на засіданнях педагогічної ради. Зокрема, розглядалися питання: «Зміст діяльності педагогічного колективу щодо формування громадянської компетентності», «Системний підхід до організації педагогічного колективу в умовах експерименту», «Адаптація п'ятикласників до навчання в нових умовах». На засіданнях науково-методичної ради обговорювали питання

«Участь педагогів у фахових конкурсах», «Про результати участі учнів школи в олімпіадах, турнірах, конкурсах – захисті наукових робіт», «Шляхи формування цілісної особистості громадянина України».

З початком дослідно-експериментальної роботи сформовано творчу групу, яка є носієм інноваційних педагогічних ідей у школі, дієвою ланкою управління експериментом.

Члени творчої групи під час засідань працювали над питаннями: Як школі ефективно розвивати активних громадян, які поважають права людини та демократичні принципи? Як формувати громадські компетентності на різних предметах? Як оцінюванням допомогти учневі навчатися? Як активізувати і зацікавити учнів? Як реалізовувати загальношкільні навчальні проекти задля розвитку громадянських компетентностей? Особлива увага звертається на громадянську компетентність. Саме вона є багатогранною характеристикою особистості, що проявляється насамперед у якості виконання своєї соціальної ролі в суспільстві. Необхідно відзначити, що у сучасний період функціонування українського суспільства, коли розробляються різні моделі його розвитку, надзвичайно важливим є повноцінне виконання індивідами ролі громадянина, активне включення їх у суспільно-громадські процеси.

Відпрацювання теоретичного матеріалу членами творчої групи відбулося у рамках тренінгів «Учитель – громадянин – патріот», «Патріотизм – це актуально» та методичних практикумів «Компетентність і компетенції», «Методика краєзнавства», «Інструменти та прийоми формування громадянської компетентності». За час роботи створено нормативну та науково-методичну базу, що обґрунтовує та регулює дослідно-експериментальну діяльність педагогічного колективу; здійснено моделювання його роботи в рамках експерименту: створено інноваційну модель діяльності в умовах експерименту та розроблено організаційно-функціональну модель шкільного краєзнавства.

Члени творчої групи здійснили пізнавальну екскурсію в музей Колківської республіки, що у Колківському центрі професійної освіти, побували на екскурсії у музеї-садибі Липинського, ознайомилися під час виїзного засідання з історією Жидичинського монастиря та селища Жидичин, міста Володимира. У ході музейно-педагогічного діалогу в кожній локації педагоги визначили основні напрямки роботи та можливості подальшої комунікації.

Ефективність освітньої роботи ліцею залежить від співпраці методичних ланок. Так, у закладі активно працює вісім методичних об'єднань, постійно діють творчі й динамічні групи, націлені на вивчення та впровадження основних питань експерименту.

Фахівці психологічної служби здійснили теоретичний аналіз досліджуваної теми у науковій та педагогічній літературі. Так, здійснено *теоретичний аналіз* проблеми та визначено ідеї, продуктивні для формування концептуальних засад психологічного забезпечення дослідно-експериментальної роботи. Зокрема, фахівці ліцею розробили ряд анкет щодо визначення рівня громадянської компетентності здобувачів освіти. У ході анкетування визначили бачення учнями необхідності краєзнавчої діяльності у закладі освіти, участі у заходах краєзнавчої спрямованості, ціннісного значення отримання краєзнавчих знань, умінь і навичок, важливості підвищення рівня краєзнавчої компетентності. Результати діагностики систематизовано та описано.

Основною дійовою особою у проведенні дослідно-експериментальної роботи є учитель. Педагог має бути готовим до змін, тому доволі актуальна є проблема неперервної освіти, спрямованої на професійне становлення, вдосконалення педагогічної майстерності й підвищення кваліфікації. Для цього у закладі організовано самоосвітню роботу педагогів: укладено індивідуальні плани самоосвіти з урахуванням тематики і проблематики дослідження, завдань експерименту.

За час роботи над завданнями експерименту учителі прослухали вебіари «Пріоритети в освіті: формування патріотичної свідомості», «Неформальні підходи до формування громадянської компетентності», організовані українським освітнім онлайн-порталом для вчителів «На урок», «Соціальна та громадянська компетентності: між знаннями та здатностями», «Успішне вчителювання – прості рецепти на щодень», «Шкільне життя онлайн», «30 кроків НУШ – виховуємо громадянина» на навчальній платформі «Prometheus», «Навчальні модулі для формування громадянської компетентності», у студії онлайн-освіти «EdEra», «Краєзнавча робота шкільної бібліотеки як складова культурно-історичного й патріотичного виховання дітей та учнівської молоді», проведений ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, «Історико-краєзнавчі дослідження в умовах НУШ», організований ІМЗО, інноваційний та інтерактивний курс з громадянської освіти «Демократія: від теорії до практики» (IFES).

Педагогічна діяльність у рамках дослідно-експериментальної роботи відкриває простір для творчості й новаторства, для народження перспективного досвіду й збагачення педагогічної науки завдяки його вивченню та узагальненню. Вчителі мають можливість створювати власні унікальні підходи до викладання, що виходять за межі стандартних програм. Також дослідно-експериментальна робота дозволяє перевіряти ефективність новітніх цифрових інструментів, інтерактивних платформ та інших технологічних рішень на практиці.

Педагоги підготували з досвіду роботи методичні матеріали, які презентували на виставці «Творчі сходинок педагогів Волині»: методична розробка «Роль та місце краєзнавства у системі шкільних предметів (за матеріалами педагогічної ради)» (Денисюк Н. М., заступник директора з навчально-виховної роботи, Кучер Л. В., директор), методичні рекомендації «Інтеграція навчальних предметів у початковій школі як ефективна форма навчання молодших школярів» (Колбун К. А., вчитель початкових класів), «Формування позитивної мотивації у Новій українській школі» (Волос Н. Л., вчитель початкових класів), рекомендаційний бібліографічний покажчик «Шкільна бібліотека – для Нової української школи» (Антонюк С. М., завідувач бібліотеки), методичні рекомендації «Використання кейс-технології на уроках „Я досліджую світ“ у початковій школі» (Вітер Л. Я., Данелюк Ю. Р., учителі початкових класів), «Формування пізнавальної активності молодших школярів засобами проектно-дослідницької діяльності» (Зозуля Л. А., вчитель початкових класів), «Інтеграція медіаграмотності в процес викладання хімії» (Ломінська Т. О., вчитель хімії), методичні рекомендації «Історичне краєзнавство як складова освітнього процесу: практичний аспект» (Денисюк Н. М., заступник директора з навчально-виховної роботи), «Формування громадянськості як інтегрованої якості особистості» (Лотвін Н. В., Хлопецька С. Є., учителі початкових класів), «Історична реконструкція як інструмент формування компетентностей здобувачів освіти XXI століття» (колектив учителів історії), методичний посібник «Література рідного краю. 8–9 класи» (Мацюк К. Ю., вчитель української мови та літератури), збірник «Співаник» (Ващук Т. М., вчитель музичного мистецтва).

Члени творчої групи вчителів історії Геліч К. О., заступник директора Денисюк Н. М., вчителі української мови Мацюк К. Ю., Павлік В. І. ділилися власними знахідками у галузі краєзнавства на Всеукраїнській конференції, проведеній Волинським інститутом післядипломної педагогічної освіти та Волинською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України, «Духовна та культурна спадщина української діаспори в освітньому процесі сучасної школи». Денисюк Н. М. готувала матеріали на Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Історія, культура та освіта Волині у науковій спадщині Олександра Цинкаловського». Вчитель початкових класів Жалніна Ж. М. стала спікером Всеукраїнського круглого столу «Steam-освіта: від теорії до практики» за участю МАН та кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти Українського державного університету ім. М. Драгоманова. Учителі математики Барчук Т. А., Герус О. А., вчитель української мови Мацюк К. Ю., вчитель інформатики

Петрук А. М. розмістили статті в електронному збірнику матеріалів VII Всеукраїнської шкільної конференції «Крок у науку. Освітня для ЗСУ». Вчитель хімії Герук В. А. стала переможцем обласного етапу акції «Птах року – синиця чубата» у номінації «Квест-заняття, мандрівки в природу, орнітологічні заходи, розроблені педагогами».

Досвід роботи в рамках експерименту дозволяє стверджувати, що система змісту формування громадянської компетентності в учнів забезпечується за умови, якщо класні керівники, учителі-предметники, керівники гуртків, секцій дотримуються таких вимог:

- зміст заходів визначають на основі діагностичних даних про рівень національної вихованості учнів, тобто сформованість рис громадянина, патріота, гуманіста;
- враховують вікові та індивідуальні особливості учнів, рівень їх інтелектуального та морального розвитку, духовних потреб;
- враховують побажання учнів і батьків щодо зосередження уваги на пріоритетному напрямі виховання учнів конкретного класного колективу;
- добирають зміст заходів з розрахунком на максимальне залучення учнів до його підготовки та проведення;
- забезпечують матеріальне та технічне оснащення заходу з метою повної реалізації визначеного змісту.

Національно-патріотичне виховання, а отже і формування громадянської компетентності, значною мірою залежить від історичного мислення, яке формується у процесі навчання на основі краєзнавства і краєзнавчої освіти. Варто означити кілька питань, відповідь на які становить зміст сучасного краєзнавства:

1. Краєзнавча освіта й антропоцентризм сучасного краєзнавства як методологічний аспект.
2. Чію історію, культуру, географію ми вивчаємо?
3. Як ми «вписуємо» себе в європейську і всесвітню історію?
4. Стереотипи образу «іншого» та самосвідомість.
5. Вплив знань регіональної історії на розуміння національної та всесвітньої історії.

Серед напрямів краєзнавчої освіти в ліцеї було представлено історичне, літературне, географічно-природниче, туристичне краєзнавство. Це забезпечує комплексний підхід до формування громадянської компетентності всіх учасників освітнього процесу.

Інноваційну модель розвитку громадянської компетентності (див рис. 1) у закладі актуалізуємо передовсім через формування життєвих орієнтирів. За моделлю, громадянське виховання і навчання здобувачів освіти у закладі здійснюється за багатьма напрямами, що є основою успішної самореалізації особистості кожного випускника.

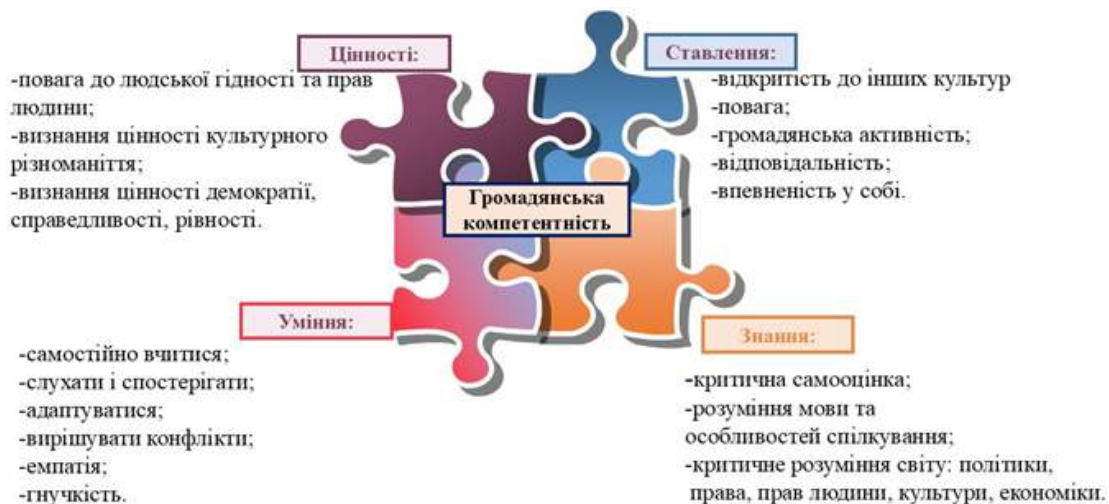

Рисунок 1

Представлене розуміння громадянської компетентності в цілому збігається з баченням цього поняття, сформульованим за результатами дослідження щодо ключових компетентностей у державах – членах Євросоюзу, яке проведено Eurymide (Інформаційна мережа освіти в Європі). Зокрема, у цьому документі зазначається, що громадянська компетентність є сукупністю:

- *громадянським знанням*, що містять: а) філософсько-культурологічні та морально-етичні; б) політологічні; в) правові; г) економічні; ґ) соціальні;
- *громадянським вмінням*, що необхідні для ефективної соціалізації учня, студента у політичній, правовій, соціальній, економічній та ін. сферах суспільного життя, пізнання навколишнього світу протягом життя;
- *громадянськими цінностями, ставленнями, установками*, серед яких можна виокремити загальнолюдські, демократичні, національні.

Таке бачення змісту громадянської освіти дозволяє говорити про її інтегрований характер, а отже

необхідність реалізації цього змісту засобами різних предметів.

Формування громадянської компетентності здобувачів освіти в закладі відбувається на всіх рівнях та ступенях навчання.

Ідеї громадянського виховання втілюються в закладі у зміст і методику освітньої роботи, в організацію життя дітей початкової школи. Завданнями громадянської освіти у ній є:

- створення умов для формування елементарних знань про державу, закони, права, відповідальність людини і громадянина;
- формування основних моральних цінностей і норм поведінки;
- розвиток комунікативного вміння дитини, що дозволяє їй інтегруватися в оточення – сім'ю, класний і шкільний колективи;
- формування вміння спілкуватися і розв'язувати конфліктні ситуації через діалог;
- закладання основи ціннісних орієнтацій свідомого громадянина.

Таблиця 1

Зміст громадянської компетенції учнів початкової школи

Учень знає про:	– національні цінності українського суспільства та загальнолюдські цінності; – державу Україна, існування законів і необхідність їх виконувати, права дитини, права й обов'язки людини і громадянина України; – правила спілкування з однолітками та дорослими, норми поведінки у різних ситуаціях
Учень уміє:	– спілкуватися з однолітками й дорослими, виявляючи повагу і толерантність; колективно обговорювати проблеми; – брати участь у колективній діяльності сім'ї та класу й прийнятті колективних рішень; – діяти за правилами, виконувати обов'язки, залучатися до суспільно корисної діяльності; – робити свідомий вибір у навчанні й типових ситуаціях повсякденного життя; – висловлювати і пояснювати власну точку зору
Учень виявляє у поведінці та оцінках:	– патріотизм, шанування національної історії, культури, мови, традицій; – повагу до законів України, до прав інших людей; – прагнення до справедливості, чесності, відповідальне ставлення до прав і обов'язків; – визнання та сприйняття багатоманітності навколишнього світу; – повагу до встановлених правил спілкування і поведінки, прагнення до ненасильницького розв'язання конфліктів

Учителі мають за мету формування в учнів уявлень про українське суспільство, знань про рідний край, розкриття на доступному для дітей рівні особливості взаємодії людей у родині, класному та шкільному колективі; виховання в них позитивного ставлення до державних і народних символів України, поваги до її минулого; виховання відповідальної особистості.

Патріотичне виховання 6–7-річної дитини має певні особливості. Любов до рідного краю та рідної мови починається з любові до своїх рідних, будинку та вулиці, де живеш, до рідної школи, свого міста тощо. Поступово дитина стає дорослішою, і ця любов переходить у любов до Батьківщини, до її історії та сучасності. Пошана до батьків, свого родоvodu, традицій переростає в любов до своєї держави. Тому виховна робота у початковій школі будується за певними концентричними колами. Спочатку формується поняття «Я – людина», потім «Я – член своєї родини», «Я – лучанин / лучанка» і лише згодом «Я – громадянин / громадянка України».

У практиці педагогів – використання традиційних (стимулювання діяльності і поведінки, усвідомлення громадянських цінностей суспільства) та інтерактивних (евристичні бесіди, творчий аналіз результатів спільної діяльності, ігрові ситуації, встановлення правил, інтерв'ю, створення ситуацій успіху) підходів до формування громадянської компетентності учнів початкової школи.

Виховними досягненнями початкової школи є: формування основних понять про народ, націю, державу; розуміння правил взаємодії людей у колективі, суспільстві; безконфліктність їх спілкування, толерантне ставлення до представників інших національностей. Для реалізації поставлених завдань класні керівники проводять заходи, використовують матеріал відповідної тематики на уроках.

У 1 класі. «Та земля мила, де мати народила», «Моя рідна Україна», «Символи моєї держави», «Знай і поважай Герб, Прапор і Гімн своєї Батьківщини», «Ми – українці», «У країні рідної мови», «Мова», «Наша мова – солов'їна».

У 2 класі. «Наша країна – Україна», «У нас одна Батьківщина – наша рідна Україна», «Ми – українці», «Я – син своєї землі», «Українці за кордоном», «Славетні українці», «Кожному миле його слово рідне», «Я маю право... кожна людина має право».

У 3 класі. «Я – маленький громадянин», «Ми всі – єдина сім'я», «Чи знаєш ти свій край?», «Древня столиця України», «Легенди нашого краю», «Вулицями рідного міста», «Година пам'яті», «Моральні цінності мого народу. Традиції поваги, турботи, співчуття й допомоги людям», «Моя мала батьківщина», «Мій рідний край», «Рід, родина, рідня», «Моя рідна вулиця», «Пам'ятаймо героїв», «Мої права та обов'язки», «Дитяча праця і права дитини».

У 4 класі. «Одна-єдина на цілім світі...», «Я – громадянин України і пишаюсь цим», «Люби і знай свій

рідний край», «Люди, які прославили мій край», «Сторінки історії мого міста», «І живе калина на папері», «Всі народи України живуть в злагоді та мирі», «Шануймося, бо ми того варті».

Надійним фундаментом, на якому успішно формуються національна свідомість і самосвідомість, громадянська позиція, є краєзнавство, яке пронизує своїми різноманітними функціями освітній процес. Значення краєзнавчої роботи полягає у тому, щоб віднайти, обґрунтувати і розкрити усю сукупність особливостей, зосереджених на певній місцевості, та подати повну інформацію про її життя в історичному, географічному, біологічному, соціальному, економічному аспектах. Пізнання «малої батьківщини», її минулого й сучасного – важлива передумова формування національно свідомої особистості, її активної участі в житті держави.

Краєзнавчий компонент шкільної освіти педагоги реалізують на певних основоположних засадах:

1. Патріотична спрямованість. Краєзнавча діяльність підпорядкована формуванню національної свідомості, любові й гордості за свій край, його героїчне минуле, патріотизму – готовності захищати країну, розбудовувати й зміцнювати її суверенітет, незалежність.

2. Науковість. Вивчення будується на міцному науково-теоретичному ґрунті, знанні форм і методів дослідницької роботи.

3. Природовідповідність. Зміст і обсяг краєзнавчих досліджень має бути посильним, доступним, відповідати інтересам, віковим можливостям дітей.

4. Оптимальне поєднання дослідної і суспільно корисної діяльності. На основі вивченого підтримуємо функціонування кабінету народознавства, добираємо експонати для майбутнього музею історії.

5. Комплексність. У ході вивчення використовуються міжпредметні зв'язки.

6. Систематичність. Шкільна краєзнавча робота здійснюється за усіма напрямками, упродовж навчального року і канікул.

7. Планомірність. У річному плані школи, планах методичних об'єднань, планах класних керівників передбачаються заходи.

8. Наступність, скоординованість. Реалізується переходом від нижчого рівня до вищого, а також установленням зв'язків між різновіковими формуваннями – товариствами, гуртками, факультативами і т. д.

9. Зв'язок дитячих краєзнавчих установ з місцевими державними і громадськими краєзнавчими установами і закладами.

10. Поєднання дитячого самоуправління з педагогічним керівництвом.

11. Гласність, змагальність.

Основні напрямки та структурні елементи загальношкільного краєзнавства тісно пов'язані між

собою, представлені в організаційно-функціональній моделі (рис. 2).

Особливою формою краєзнавчої роботи є екскурсії, під час яких найбільш повно реалізуються дидактичні принципи єдності конкретного та абстрактного, зв'язку теорії із практикою, навчання з життям, свідомості та активності. Екскурсія має великі можливості для реалізації міжпредметних зв'язків (біологія, фізика, хімія, географія, література, історія), що сприяє формуванню системних знань учнів, умінь і навичок їх розумової та практичної діяльності, а також виховання патріотизму як почуття і як базової якості особи.

Щодо екскурсійної практики закладу варто відмітити, що вона переважно спрямована на вивчення учнями природи та історії рідного краю. Більшість учнів закладу побували у Луцькому замку, Окольному замку, підземеллі костелу Св. Петра і Павла, на Меморіалі «Вічна слава», у Волинському краєзнавчому музеї, на екскурсії з факелом вечірнім Луцьком, у заказнику «Гнідавське болото», на заплаві річки Стир. Екскурсійні маршрути пролягали історичною Волиню: Дубно, Кременець, Клевани, Жидичин, Володимир, Устилуг, Затурці, Колодяжне, етнопарк «Ладимирія», парк історичної реконструкції «Оствиця», скансен у селищі Рокині, екопарк «Аміла», ботанічний заказник «Воротнів».

Значення краєзнавчої діяльності шкільної бібліотеки полягає у патріотичному вихованні учнів, розвитку краєзнавчих досліджень. Бібліотека є культурно-освітнім осередком пропаганди творів літератури, мистецтва, традицій, звичаїв, обрядів українського народу. Бібліотекар – це і вихователь, і радник, що працює з юними душами, здійснюючи патріотичне виховання засобом книги. Основна мета і роль бібліотеки в житті учня – розвиток інтересу до знань, робота над відродженням духовності, традицій українського народу, виховання патріотизму та високих моральних якостей: поваги, бережливого ставлення до рідної мови, до рідної землі, почуття щирості, доброти один до одного, задоволення національно-культурних запитів користувачів у національній книзі.

При шкільній бібліотеці діє студія «Джерельце поезії», театральна студія «Юні таланти», на сайті є постійно діючі віртуальні книжкові виставки. Традиційно проводиться благодійна акція «Подаруй бібліотеці нову книгу», для учнів 2-х класів – театралізоване дійство «Знайомство зі шкільною бібліотекою», конкурс читців поезії Лесі Українки серед учнів 3–4 кл., конкурс читців поезії Тараса Шевченка, експонуються твори декоративно-ужиткового мистецтва учнів та педагогів.

Бібліотекарем спільно з класними керівниками проведено ряд заходів: для учнів 5–7 класів – літературно-музичний ранок «Збережемо у віках рідну мову», для учнів 5-х класів – літературну зустріч «Сторінками історії міста Луцька», для учнів 11-х – літературно-музичний вечір «Я вибрала долю собі сама» (до 95-річчя Ліни Костенко), літературну годину «Наша мова – наша зброя» для 8-х класів, для 5-А класу – урок державності «Моя Україна – єдина і неподільна», хвилину історії «Голодомор в історії України» у 7-х класах. Організовано виставки малюнків до знаменних дат.

Педагоги співпрацюють із бібліотекою-філією № 5 м. Луцька: стали учасниками вшанування творчості Всеволода Нестайка, заходів до Дня Соборності України, запрошені на творчу зустріч із воїнами – захисниками України «Ми майбутні герої», творчу зустріч з учасниками ліквідації аварії на ЧАЕС, виставу «Миколаю, Миколаю, ми тебе чекаємо», «Бережи мову, вона твій скарб», «Веселково на Великдень сонечко вигріває», творчий вечір «Колесо історії у життєвій долі українців», літературну годину «Роде наш красний: Волинь у долях краян і людських документах», літературну гру – квест про визначні постаті Волині, круглий стіл на тему «10 мовних заповідей від Митрополита Іларіона». Для учнів 7-х класів проходили колективні читання, зустрічі на тему «Книги – джерело життя», година спілкування до Дня пам'яті героїв Небесної сотні, що проходили в обласній бібліотеці для юнацтва, учні 4-х класів – учасники поетичного марафону «Читаємо Шевченка – разом» у Волинській обласній універсальній науковій бібліотеці імені Олени Пчілки.

Рисунок 2. Організаційно-функціональна модель шкільного краєзнавства у Луцькому ліцеї № 22

Традицією стали зустрічі учнів у закладі з відомими літераторами Волині та України. Для учнів початкових класів книжку-розмальовку презентувала доктор філологічних наук, професор Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна» Зінаїда Пахолок. У її доробках «Польові квіточки» (2007), «Дерева мого дитинства» (2023) 16 дерев від першої особи розповідають про себе, допомагають у пізнанні довкілля.

Для учнів 4-х класів організовано зустріч із львівською казкаркою Лесею Кічуною. Діти мали змогу ще раз переконатися у неймовірній красі нашого слова завдяки «Добрим маминим казкам». Сучасна українська казка з яскравими сюжетами у виконанні самої авторки – незабутній урок, який мотивує до читання.

Двічі у закладі бувала Світлана Вертола, підліткова і дитяча письменниця. На зустрічах презентовано книги молодої авторки, яких вийшло друком уже кілька, та поетичні листівки. Світлана Вертола є засновницею проєкту «Твоя поетична листівка», що популяризує твори українських ілюстраторів та письменників.

Учні 1–4 класів зустрічалися у «Майстерні казок» з дитячим письменником Олександром Зімбою. Учні 7-х класів мали зустріч з письменницею та журналісткою Ольгою Саліпою, книги якої дають читачам можливість не лише насолодитися цікавими сюжетами, а й задуматися над життєвими проблемами, які торкаються кожного.

У рамках дитячого поетичного вернісажу «Мелодії віршів чудових» відбулася зустріч учнів з волинською поетесою, учасницею літературно-мистецької студії «Зорі над Стиром» Наталією Бугай, яка представила свої книги, написані для дітей.

Такі зустрічі цікаві дітям, вони показують, що літературне життя в Україні, всупереч усім жажіттям війни, продовжується. Виходять друком нові твори, проводяться презентації новинок, свіжими виданнями поповнюються бібліотечні фонди та полиці книголюбів.

Суттєвий вплив на формування громадянської компетентності учнів має соціальний, культурний, інтелектуальний та творчий досвід українського народу, накопичений у процесі історичного розвитку нашої країни. Задля залучення учнів до надбань національної та світової культурної спадщини педагоги закладу проводили заняття на базі Волинського краєзнавчого музею, Музею волинської ікони, Музею сучасного українського мистецтва Корсаків, організовували тематичні вечори, круглі столи, дискусії й диспути на їх базі (5, 8, 9, 10 класи). Так, працівники центру традиційної культури Волині – «Медової хати» – навчали учнів 4–5-х класів виготовляти свічки із воску, першокласників – м'яку іграшку з фетру, розписувати великодні писанки, учні 4-х класів створювали веселі фетрові гноми та закладки до книжок. Семикласники виготовляли керамічні вироби у Волинському

краєзнавчому музеї, учні 5–6-х класів випалювали та розписували старовинний посуд у Волинському краєзнавчому музеї

Досвід нашого закладу – створення імерсивних вистав, суть яких не в тому, що показують, а в тому, що відбувається з глядачем-учасником. Особливістю вистав є те, що авторами сценарію є вчителі історії, акторами та декораторами виступають учні закладу. До 70-річчя від дня створення Колківської республіки, яка стала унікальним прикладом нездоланної волі наших краян до відновлення української державності, відбувся показ вистави для учнів нашого закладу та Старосільської гімназії Маневицького р-ну.

Учителі історії стали ідейними натхненниками створення інсталяцій та динамічних виставок – просторових композицій з різноманітних речей, творів живопису, текстової та візуальної інформації, об'єднаних художньою ідеєю, в основі якої – створення умовного середовища, або ж образу відомих українців, які знані у світі. Цікавими для дітей та учнів стали експозиції «Луцьк у період нацистської окупації. Голокост», інсталяція «Права жінок», «Абетка війни». Цікавими та пізнавальними були змінні виставки до Дня гідності та Дня захисників, серія інсталяцій «Українці, що змінили світ». Так, силами учнів 10–11-х класів створено інсталяції про Юрія Кнорозова, спеціаліста з епіграфіки та етнографії, Бориса Мозолєвського, українського археолога, дослідника скіфської старовини (керівника експедиції, яка, серед іншого, дослідила відомий скіфський курган Товста Могила та відкрила знамениту пектораль), Соломію Крушельницьку, українську оперну співачку. Учителі математики підтримали цю ідею, створивши інсталяцію про Михайла Кравчука, видатного українського математика.

Практикують навчання за межами школи: урок у Волинському апеляційному суді, краєзнавчому музеї, Музеї волинської ікони, на території замку Любарта. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії слугує вирішенню загальних завдань навчання і виховання учнів, що стоять перед школою на сучасному етапі.

Учителі природничих дисциплін підтверджують педагогічну доцільність краєзнавства. Практикують уроки на природі: спостереження за орнітологічною фауною Парку культури і відпочинку імені 900-річчя міста Луцька, проводять з учнями гідрографічні дослідження річки Сапалаївка та Теремнівського ставу. Вивчення природи нашого краю відбувається і на базі ВОЕНЦ: учні ліцею брали участь у різноманітних проєктах та акціях.

Формування громадянської компетентності на уроках української мови та літератури спрямоване на усвідомлення громадянської активності й відповідальності, здатності до реалізації прав і обов'язків

задня розвитку демократичного громадянського суспільства. Учителі кафедри філології з метою удосконалення вміння виразного читання, розвитку декламаторських здібностей, виховання в учнів любові до слова, рідної мови, народу, країни провели дні читання творів Лесі Українки, Тараса Шевченка, Ліни Костенко, власної авторської поезії.

З курсу іноземної мови учні отримують знання про інші країни та національні культури, що сприяє розвитку національної толерантності. Учителі англійської мови активно використовують краєзнавчий матеріал. Тільки той, хто відчуває красу, силу і багатство рідного краю, хто знає і шанує звичаї і традиції свого народу, дбайливо ставиться до них, може розуміти і поважати культуру інших народів, переконані учителі. Найбільш ефективно краєзнавчий принцип реалізується при створенні проєктів «Роль України в сучасному світі», «Населення України, її етноси», «Образ сучасного українця», «Гордість країни (персоналії)», «Особливості українського сучасного побуту», «Український національний гумор», «Туристична Україна», «Мій рідний край».

Виховання любові до рідного краю – одне з головних завдань уроків художньо-естетичного циклу. Цьому сприяють уроки, спрямовані на ознайомлення з побутом, історією та культурою народу, народними піснями, розмови з учнями про рідний край, його природу, про українських художників, співаків, учених і діячів культури.

Уроки мистецтва є унікальними у вирішенні завдань як художнього, так і особистого розвитку, громадянського і духовного становлення підростаючого покоління, бо завдяки своїй універсальності плідно розвивають емоційно-чуттєву сферу, поглиблюють знання, інтенсифікують візуальний і основний досвід, формують загальну та естетичну культуру.

Учителі інформатики та інших предметів через зміст інформації, яка обробляється на уроці,

впливають на формування особистості учнів, розвиток їх громадянської компетентності, використовують краєзнавчий матеріал.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідно-експериментальної роботи, зазначимо, що інноваційний підхід до краєзнавства, використання запропонованих методик дозволяють формувати в учнів позицію «Я – суб'єкт патріотичного вчинку», забезпечити перехід від усвідомлення ними патріотизму як цінності до бажання патріотичного діяння. Формування у молоді активної життєвої позиції, громадянських переконань та національних ідеалів як продовження вітчизняних виховних традицій, ідей, принципів видатних українських діячів освіти стало можливим за умови цілеспрямованої дослідницької роботи педагогічного колективу через інноваційне структурування науково-методичної роботи, управлінських рішень та інших ресурсів освітнього середовища.

Важливим напрямом виховання і навчання, зокрема для формування громадянської компетентності, є краєзнавча освіта. Вона дає можливість самоідентифікації для молоді, сприяє вихованню громадянина і патріота. Для багатьох шкільних дисциплін краєзнавство є важливим регіональним компонентом, який можна використати для вивчення історії, культури, природи, долі волинян. Проблеми громадянської освіти та краєзнавства найкраще розглядати інтегровано, створюючи зрозумілу систему навчально-виховної роботи.

Використання різноманітних форм та інноваційних інструментів шкільного краєзнавства дозволило охопити широке коло учнівської молоді, через діяльнісне пізнання рідного краю формувати національно свідому особистість, патріота, готового розбудовувати Україну як суверенну, демократичну, правову державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти громадянському миру й злагоді в суспільстві.

Використані джерела

1. Бондаренко Г. Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства. *Краєзнавство*. 2011. № 3. С. 23–29.
2. Григор'єва Т. З історії зародження освітянського краєзнавства в Україні. *XII Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Освітнє краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи»*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. С. 3–12.
3. Денисюк Н. М., Кучер Л. В. Роль та місце краєзнавства у системі шкільних предметів (за матеріалами педагогічної ради) : метод. розробка. Луцьк, 2023. 55 с.
4. Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи : наук. зб. Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2002. 424 с.
5. Мала енциклопедія етнодержавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; ред. колегія: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. Київ : Довіра; Генеза, 1996. 942 с.
6. Миць М. Українська періодика Волині (1921–1939 рр.) як історичне джерело до вивчення утворення і діяльності культурно-освітніх товариств. *Пед. пошук*. 2011. № 1.
7. Молоді про Волинь : комплект листівок. Луцьк : Медіа, 2004. 12 листівок.
8. Ошуркевич О. Найрідніший рідний край – Волинь : путівник. Львів, 1991. 79 с., іл.
9. Природа Волині очима юних краєзнавців : наук.-популярний зб. Луцьк : Медіа, 2000. 56 с.
10. Природа Волинської області. Львів : Вища шк., 1975. 147 с.
11. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство : навч. посіб. / наук. ред. П. Т. Тронько ; МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка. – Київ ; Кам'янець-Подільський : Кондор, 2010. 240 с.
12. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. Івано-Франківськ, 2002. 106 с.